

PARK VAN DE DEÛLE: DE GROENE AS VAN RIJSEL

Paul Geerts

Het Park van de Deûle is geen park in de traditionele zin van het woord, ook geen natuurgebied, maar eerder een soort “regionaal landschap”. Het strekt zich uit over meer dan 25 km langs het kanaal van de Deûle en omvat tien gemeenten. Het is nu ruim 400 ha groot maar zou op termijn zo’n 4.000 ha moeten beslaan. De wandel- en fietspaden kronkelen zich tussen weiden en bossen, lopen langs een riviertje of over een moeras. Met daartussen enkele boerderijen en silo’s, hier en daar een fabrieksgebouw en hoogspanningspylonen. Zonder de wegwijzers en informatieborden zou men nauwelijks merken dat men in een “park” rondloopt.

Het idee om rond het Deûlekanaal een groene as uit te bouwen die Rijsel zou verbinden met het voormalige mijnbekken rond Lens, dateert al vanaf de jaren zestig van de vorige eeuw. Toen werden plannen gemaakt om de belangrijke drinkwaterreserves in dit gebied te beschermen en om er tegelijk een groot recreatiepark aan te leggen. Door het megalomane karakter van die plannen - een soort landschapelijk *tabula rasa* met grootschalige onteigeningen -, het verzet van de landbouwers die vreesden hun gronden te verliezen, en een gebrek aan lokale politieke wil, bleven ze een dode letter.

101

In de jaren negentig werden die plannen opnieuw tevoorschijn gehaald. De toestand van de drinkwaterreserves was zo verslechterd, dat er wel moest worden ingegrepen. Ook moesten een aantal voormalige industriële terreinen en stortplaatsen dringend gesaneerd worden. Een studie had bovendien uitgewezen dat het gebrek aan groene ruimte en aan recreatiemogelijkheden een zware wissel trok op het imago van de Rijselse metropool en de economische ontwikkeling van de streek belastte. Wanneer bedrijven moeten beslissen om ergens te investeren, houden ze steeds meer rekening met de aantrekkelijkheid van de leefomgeving.

Aan het begin van de jaren negentig lanceerde daarom de intercommunale Lille métropole communauté urbaine (LMCU) op initiatief van de toenmalige burgemeester van Rijsel, Pierre Mauroy, een ambitieus plan: “Objectif Métropole Verte”. Het was de bedoeling om de groene ruimten rond Rijsel over een periode van vijftien à twintig jaar uit te breiden van 1.200 naar 10.000 hectaren. De megalomane plannen van de jaren zestig werden opgeborgen. In plaats daarvan werd besloten om een postindustriële, randstedelijk groen netwerk te creëren dat stad en platteland met elkaar zou verbinden en dat haast ongemerkt

zou binnendringen in de bestaande landschappen. Aan de recreatiebehoefte van de stadsbewoner zou worden tegemoet gekomen en deze zouden zelfs als hefboom kunnen dienen voor landschapsofbouw en natuurontwikkeling. Tegelijk zouden ze ook gebruikt worden om nieuwe impulsen te geven aan de landbouw.

Het Park van de Deûle moest het paradepaardje worden van dit project. Daarvoor werd een internationale ontwerpwedstrijd uitgeschreven die werd gewonnen door een team met de bekende Franse landschapsarchitect Jacques Simon en de Belgen Jean-Noël Capart en Yves Hubert van JNC International uit Brussel.

Natuur & landbouw

De architecten legden geen kant-en-klaar ontwerp op tafel, maar stelden eerder een concept en een werkmethode voor, gebaseerd op drie krachtlijnen of thema's: "la nature retrouvée", "la nature domestiquée" en "la nature rêvée".

"La nature retrouvée", de herwonnen of nieuwe natuur, verwijst naar een heel programma van natuur- en landschapsherstel. Verlaten industriële terreinen, stortplaatsen en sterk vervuilde gronden werden gesaneerd en omgevormd tot bos, grasland of natuurgebied. Bestaande bossen en graslanden werden gerestaureerd en uitgebreid en nieuwe natuurgebieden werden aangelegd. Er zijn op grote schaal bomen en haagkanten geplant, er zijn poelen gegraven, een bestaande beek – tot voor enkele jaren nog een open riool – werd omgevormd tot een meanderend riviertje. Enkele honderden hectaren gingen op de schop en in de komende jaren komen er nog honderden hectaren bij. Verrassend is dat dat nauwelijks opvalt, dat het lijkt alsof het er altijd zo heeft uitgezien.

"La nature domestiquée", de "getemde" natuur, staat voor de agrarische landschappen die integraal deel uitmaken van het park. Vanaf het begin werd besloten dat de bestaande landbouwgronden zoveel mogelijk bewaard zouden blijven, meer zelfs, dat de boeren uiteindelijk beter zouden moeten worden van het park. Aanvankelijk stonden die boeren zeer wantrouwig tegenover het hele project, maar dankzij uitgebreide overlegprocedures, vormingsactiviteiten en specifieke acties, werkt de overgrote meerderheid van de boeren nu actief mee. Ze worden ingeschakeld bij het onderhoud van wandelpaden, bermen en kleine landschapselementen. Er lopen diverse programma's om de agrarische landschappen te verfraaien, bijvoorbeeld door het aanplanten van bomenrijen en haagkanten, door eenzelfde type van omheining te gebruiken, enz. Ze worden gestimuleerd om milieuvriendelijker te werken en om nieuwe teelten te proberen. Er worden overeenkomsten

afgesloten over het botanisch beheer van perceelsranden en andere vormen van natuur- en landschapsbeheer. Sommige boeren spelen ook actief in op de nabijheid van de stad en de aanwezigheid van wandelaars en toeristen, en verkopen hoeveproducten, organiseren bezoeken of bieden logies aan.

De betrokkenheid van de landbouwers werd extra in de verf gezet bij de officiële opening van het park in 2004, naar aanleiding van Rijsel, culturele hoofdstad. Samen met een tiental landbouwers en honderden vrijwilligers realiseerde de Franse landschapsarchitect Jacques Simon toen een gigantisch land art project over een oppervlakte van meer dan 50 hectaren.

De derde krachtlijn is “la nature rêvée”, de gedroomde natuur. Die wordt geconcretiseerd in de *Jardin Mosaïc*, een nieuw park dat werd

**Luchtfoto
Park van de Deûle**

103

gerealiseerd op het terrein van een voormalig kasteelpark in Houplin-Ancoisne. Het is 33 ha groot en bestaat uit twee grote delen: een natuurlijk ogend wandelbos rond de opnieuw aangelegde vijvers van het kasteelpark en de restanten van een populierenbos, en een meer formeel wandel- en recreatiepark met een aantal thematuinen. Vooral die thematuinen maken van dit park iets bijzonders. Ze moeten de culturele erfenis van de vele migranten die zich de voorbije eeuw in Rijsel hebben gevestigd, evoceren.

Tuin der culturen

“We hebben lang nagedacht over het concept,” zegt Pierre Dhénin, directeur van de Espace naturel Lille Métropole, het publiek-private samenwerkingsverband dat verantwoordelijk is voor de totstandko-

ming van het Park van de Deûle. “Het mocht geen klassiek stadspark worden en ook geen extreem gedesigned park zoals er de laatste jaren al genoeg zijn aangelegd in Frankrijk. Het moest een park worden waar natuur en cultuur elkaar ontmoeten, dat de geschiedenis van de plek respecteert en waar alle inwoners van Groot-Rijssel iets van zichzelf kunnen terugvinden. Omdat we een zo ruim mogelijk publiek wilden bereiken, was het uitgesloten dat het een collectietuin van bijvoorbeeld fuchsia's of begonia's zou worden, of een botanische tuin waar zeldzame bomen en planten worden samengebracht. Dat soort tuinen interesseert slechts een beperkt publiek van deskundigen. We wilden er ook geen klassieke tuin van maken die uitsluitend liefhebbers van de ‘tuinkunst’ aantrekt, of een architecturaal hoogstandje om de kunst- en architectuurliefhebbers te plezieren maar waar de rest hoofdpijn van krijgt. Neen, het was de bedoeling om een zo groot en divers mogelijk publiek van alle leeftijden te bereiken en tegelijk de meer klassieke tuinliefhebbers en de botanisch geïnteresseerden toch iets te bieden.”

104

“Daarom hebben we gekozen voor een soort themapark waar we de bezoekers een verhaal vertellen en willen meenemen op een ontdekkingstocht. We hebben met verschillende thema's gespeeld, maar uiteindelijk zijn we terecht gekomen bij het huidige concept: een serie tuinen die het verhaal vertellen van de vele culturen die in de loop der jaren in Rijssel zijn neergestreken en die Rijssel gemaakt hebben tot wat het vandaag is. Het gaat om honderdduizenden mensen die zich hier in de voorbije eeuw hebben gevestigd. Bijna 60% van onze bevolking heeft vreemd bloed door de aderen stromen, vandaag leven in Groot-Rijssel meer dan tachtig nationaliteiten. Al die mensen hebben diep in hun hart de geuren en kleuren, de smaken en vormen van hun land en hun tuinen bewaard en doorgegeven aan hun kinderen. Die culturele erfenis, dat collectieve geheugen, willen we tot uitdrukking brengen in de tuinen. Het moet een ontdekkingsreis zijn langs die verschillende culturen en tegelijk een plaats waar de vele gemeenschappen van Rijssel zich kunnen thuis voelen.”

Het park werd eveneens ontworpen door Jacques Simon en JNC International. Voor de verschillende thematuinen werd een internationale ontwerpwedstrijd georganiseerd. Een van de eisen was dat elk ontwerpteam minstens een tuinontwerper en een beeldend kunstenaar zou omvatten om op die manier een zo sterk mogelijke integratie te bereiken tussen de plantaardige en de meer culturele aspecten van de tuin. Het was immers niet de bedoeling om een typisch “Belgische” of een “Italiaanse” tuin te ontwerpen, maar een tuin die op een of andere manier de wezenlijke kenmerken van de verschillende culturen zou

uitdrukken. Ook de migrantengemeenschap werd en wordt zo nauw mogelijk bij de activiteiten betrokken. Bij de selectie van de ontwerp-teams voor de tuinen was er bijvoorbeeld een aparte jury met vertegenwoordigers van de migrantenverenigingen. En een paar tuinen werden ontworpen door mensen met wortels in die gemeenschappen.

“We wilden ten allen prijze vermijden om er een etnologisch of folkloristisch gebeuren van te maken. Het moest een actueel project zijn waarin de diversiteit van die culturen op een hedendaagse manier tot uitdrukking wordt gebracht. Niet de cultuur die men in een museum ziet, maar de cultuur waarover men praat onder de schaduw van de boom, rond de keukentafel of in een feestzaal. De tuinen moeten de

105

sfeer van die culturen uitdrukken, soms met een knipoog en met humor, maar gevoed door verhalen en herinneringen, door geuren en smaken. Je zou het een tuin van moties, een tuin van herinneringen kunnen noemen. Tegelijk moeten het ook ontmoetingsplaatsen worden waar mensen zich goed voelen, waar kinderen kunnen spelen, waar iets te beleven valt. Waar de bezoeker tegelijk toeschouwer en acteur is.”

Vandaar dat er bijna elk weekend muziek- en theatervoorstellingen plaatsvinden, tentoonstellingen, culinaire happenings, enz. Mensen gebruiken de tuinen om er trouwfoto's te maken, om er een geboortefeest voor hun kinderen te organiseren, of gewoon om er met vrienden

of familie samen te komen. Ondanks het feit dat er een toegangsprijs moet worden betaald voor *Le Mosaïc* – wat ook in Frankrijk uitzonderlijk is voor een publiek park – is het met 65.000 betalende bezoekers per jaar een groot succes.

Vlaamse reus

Bij de ingang van het park staat een oude spoorwagen, als een uitnodiging voor een reis, maar tegelijk ook als herinnering aan de treinen waarmee de migranten hier ooit zijn aangekomen. De eerste tuin langs het circuit, “Le Jardin de Pierre Auvente”, vertelt niet toevallig de geschiedenis van de Belgische immigranten. In het begin van de 20ste eeuw woonden er 170.000 Vlamingen in en om Rijsel. Meer dan de helft van de bevolking van Roubaix sprak in die tijd Nederlands. De tuin – waarvoor zich jammer genoeg geen enkel Belgisch ontwerpteam kandidaat stelde – is geïnspireerd door de imaginaire figuur van Pierre Auvente, een Vlaamse reus die geboren is met een baksteen in de maag en die permanent strijd moet leveren met het water. Het is een harde werker die zijn brood verdient in de textiel fabrieken en ‘s avonds zijn moestuintje bewerkt. De tuin bestaat uit een metalen constructie die de reus moet verbeelden en die tegelijk als uitkijktoren functioneert. Aan de voet van de reus ligt een reusachtig weefgetouw dat met bakstenen in de grond is verankerd en met klimplanten is begroeid. Rond de reus en het weefgetouw liggen kleine bloemperkjes als gekleurde tapijtjes in het gras. De bodem is bedekt met steenkool en steenslag, een verwijzing naar het industriële verleden van de streek. Een houten tuinhuisje scheidt de siertuin van de moestuin waar typische groenten uit Vlaanderen worden geteeld.

Rode draad door “L’Ile Africa Mama”, de tuin van westelijk Afrika, is het woord dat het dagelijkse leven begeleidt en voor sociale cohesie zorgt: van de palaverboom tot de tovercirkel waar mythische verhalen worden verteld. De wind blaast het woord van de voorouders door een windorgel en verspreidt zich over de tuin tot de zeven geheugenpijlers die met etnische symbolen zijn bekleed, om uit te monden bij de muziekzaal van de geïnitieerden die bewaakt wordt door het heilige masker. De aarde spreekt via de planten die er groeien en die allemaal een bepaalde functie hebben. Ze kunnen als muziekinstrument worden gebruikt of als schildersmateriaal. Een beweegbaar gordijn van veelkleurige doeken herinnert aan de kleuren van Afrika maar is tegelijk een spelelement voor jong en oud.

“La Quinta des délices” roept de sfeer op van een Portugese hoeve met een perfecte harmonie tussen gebouw en omgeving, waarbij de tuin fungeert als een echte leefkamer. Wijnstokken zorgen voor schaduw,

laurierboompjes vormen geurende wanden, het binnenplein is beplant met granaatappelboompjes. Aan de rand van de binnenplaats zorgt een groot betonnen waterbekken voor verfrissing. Een waterkanaaltje bevoeit heel de tuin en zorgt voor een nauwelijks hoorbaar gemurmel. Een van de muren is bekleed met roodgekleurde keramiektegeltjes, azuleiros, een typisch Portugees materiaal dat hier op een hedendaag-

**De tuin van
Pierre Auvante**

107

se manier is gebruikt. Het is een strakke, bijna minimalistische tuin maar waarvan de oorsprong onmiskenbaar in Portugal ligt. Helemaal anders zijn “Les terrasses de la Méditerranée”, een soort postmodernistische interpretatie van Italië met terrassen, lanen van terracottapotten met olijfbomen en lavendel, klassieke beelden die uit de grond lijken te komen, fragmenten van Griekse en Romeinse tem-

pels met een betonmolen die verwijst naar de klassieke bouwmeesters maar ook naar de Italiaanse migranten die in de bouwsector werkten. Omdat Italië het land is van het belcanto functioneert de betonmolen ook als jukebox. En om de culinaire tradities van Italië te eren zijn alleen eetbare planten en aromatische kruiden aangeplant.

De Maghreblanden zijn aanwezig met een “Jardin des figuiers” waarin de invloeden van de oorspronkelijke bewoners, de berbers, versmelten met die van de Feniciërs en de Romeinen, van de Arabieren en de Fransen. De geuren van de aromatische kruiden en de felle kleuren roepen de sfeer op van een Oosterse bazar, terwijl de geometrische vormen de Moorse invloeden verraden. In de wereld van de mannen heersen geometrie en orde. Het deel dat gereserveerd is voor de vrouwen is herkenbaar aan de geuren, de kleuren en de vloeiende lijnen.

108

Het Afrikaanse eiland

“Le Jardin tissé”, de Oost-Europese tuin, is opgebouwd als een patchwork van rechte perceeltjes bezaaid met felgekleurde bloemen en groenten. Ze herinneren aan een regelmatig landbouwlandschap maar ook aan de geometrische motieven van de traditionele klederdracht. Stukjes textiel markeren het houten pad dat door de tuin kronkelt.

“Le jardin du dragon” is een hommage aan de migranten uit Laos en Vietnam. Een bamboetunnel in de vorm van een reusachtige draak kronkelt door de tuin en vormt met zijn staart die uitmondt in een waterbekken het teken Yin en Yang. Overal staan bankjes waarop de gemiddelde temperaturen en de regenval in de voornaamste steden van Laos en Vietnam staan aangeduid. Rond de draak groeien palmen, bananen en andere exotische planten die een subtropisch klimaat oproepen.

De “Rain Garden” is een speelse en tegelijk intimistische tuin met een aantal typisch Britse artefacten, zoals een rode telefooncabine waar men de Big Ben kan beluisteren, een gemillimeterd gazon en een rozenpergola. Om in de tuin te komen moet men door een paviljoentje zoals men op Britse begraafplaatsen ziet, waar de familie nog even kan verpozen bij de kist van de overledene. De tuin zelf is opgedeeld in vier delen die Engeland, Schotland, Wales en Ierland moeten verbeelden. In elk tuintje staat een pittoreske bank waar men klassieke teksten uit de Britse poëzie kan lezen. Men kan er tussen de bomen op zoek gaan naar Mowgli, Peter Pan, Robin Hood of Alice in Wonderland. Om te weten waarom deze tuin de Regentuin heet, moet men een van de fietsen proberen die in het midden staan opgesteld. Met hun “Jardin Premier” gaan de architecten Yves Hubert en Jacques

De Poolse tuin

109

Simon 5.000 jaar terug in de tijd: het is een herinnering aan de eerste bewoners die deze streek tijdens het neolithicum bevolkten en waarvan hier archeologische sporen zijn gevonden. “Le Royaume des enfants” ten slotte is een reusachtig labyrint van gevlochten wilgen in de vorm van een spintkever, een insect dat tunnels graaft in de schors van bomen.

In de komende jaren zullen nog enkele nieuwe tuinen worden aangelegd. Het is de bedoeling om er uiteindelijk een twintigtal te realiseren.

Een opmerkelijk element is dat elke tuin een “mascotte” heeft gekregen in de vorm van een huisdier dat op een of andere manier typisch is voor de betrokken landen en soms in het zog van die migranten mee-

reisde. Voor België gaat het bijvoorbeeld om konijnen (Vlaamse reuzen!), voor Polen om ganzen, voor Zuid-Oost-Azië om hangbuikvarkens en Brahma-kippen, voor de Maghreb om geiten, voor Italië om duiven, enz. Het zijn meestal zeldzame rassen waarvan sommige met uitsterven zijn bedreigd. Bovendien vormen deze dieren voor kinderen een extra attractiepunt.

Politieke wil

Het Deûlepark kan om meerdere redenen model staan voor een nieuwe visie op en aanpak van landschapsopbouw, natuurontwikkeling en open ruimtebeleid in een suburbaan, postindustrieel gebied.

Het is helemaal geen idyllische omgeving met lieflijke landschappen en weidse vergezichten, met pittoreske dorpjes en historische kasteeldomeinen, met eeuwenoude bossen en bijzondere natuurgebieden. Integendeel zelfs, het is een typisch randstedelijk gebied, een soort tussenland, niet echt stad maar ook geen platteland. Een versplinterd landschap met uitwaaierende dorpen, tientallen verlaten industrieterreinen en stortplaatsen, met daartussen stukken en brokken open ruimte en landbouwgronden, een paar verdwaalde bossen en enkele beken. Met als enig verbindend element het kanaal van de Deûle.

110

Het mag een prestatie heten dat de ontwerpers en hun opdrachtgevers erin geslaagd zijn om dit gebied in enkele jaren tijd een herkenbare landschappelijke identiteit en coherentie te geven; om de industriële schandvlekken te hebben opgeruimd, en om in deze streek aan natuurherstel te hebben gedaan en nieuwe natuur te hebben gerealiseerd; om hier groene recreatieruimte voor de Rijksse metropool te hebben gecreëerd; om dit gebied middels tientallen kilometers fiets- en wandelpaden te hebben ontsloten voor wandelaars en fietsers en de gemeenten met elkaar en met het kanaal te hebben verbonden. Er moet nog veel gebeuren. Zo kan de recreatieve ontsluiting van het kanaal zeker nog verbeterd worden. En ook de bereikbaarheid van het gebied vanuit de stad, is nog niet optimaal. Maar dat dat nu als een probleem wordt ervaren, bewijst eigenlijk het succes van het hele project.

Vrij uniek is ook de manier waarop dat alles is gebeurd. Niet met grote gebaren, maar met precieze ingrepen op de maat van de streek, zoveel mogelijk rekening houdend met het bestaande grondgebruik en maximaal inspeland op de al aanwezige landschappelijke en natuurlijke potenties. Hier werden geen spektakellandschappen gecreëerd maar werd “landschapsacupunctuur” bedreven. Zoals in het juryverslag van de Europese landschapsprijs wordt aangestipt, hebben de ontwerpers zichzelf onzichtbaar gemaakt en laten ze het landschap zelf spreken.

Voorbeeldig is verder de manier waarop de natuur-, landbouw- en recreatieve sector met hun vaak tegenstrijdige visies en ruimteclaims bij het project werden betrokken. Er werd niet alleen vanaf het begin een uitgebreid participatietraject uitgestippeld met overlegorganen, voorlichtingsvergaderingen en rondetafels en met diverse samenwerkingsverbanden en beheersovereenkomsten. Ook op het terrein werd getracht om de uiteenlopende standpunten en concurrerende gebiedsaanspraken zoveel mogelijk met elkaar te verzoenen. Zo werd van het begin af aan beslist dat geen enkele sector eenzijdig bepalend kon zijn voor de ruimtelijke ontwikkeling en werd bewust afgestapt van een sectorale opdeling in gebieden voor natuur, bos, landbouw of recreatie. In plaats daarvan werd besloten om te vertrekken van de beoogde maatschappelijke rol en de meest relevante ruimtelijke kenmerken van

Rain Garden

111

een bepaald gebied, rekening houdend met het actuele en toekomstige gebruik, de ecologische potenties, de bereikbaarheid, de kwetsbaarheid, enz. Daarom werd zo veel mogelijk gekozen voor meerduidig grondgebruik en een maximale verweving van de verschillende functies. Zo werden geen landbouwgronden opgeofferd in naam van de natuur en maken de landbouwgronden integraal deel uit van het recreatieve netwerk van fiets- en wandelpaden. Omgekeerd zit de natuur niet opgesloten in reservaatjes, maar duikt hij overal in de mazen van het netwerk op. Op sommige plaatsen is hij meer uitgesproken aanwezig, maar zonder ooit de alleenheerschappij op te eisen. Elders is hij nauwelijks merkbaar, maar nooit afwezig. Zo staan er bijvoorbeeld nergens verbodstekens of afsluitingen om de toegang tot een kwetsbaar natuurgebied te voorkomen. Maar op die plaatsen zijn de wandelpaden

zo aangelegd of zorgt de randbeplanting ervoor dat de toegang vrijwel onmogelijk is. Een nieuwe dreef die de gemeente Wavrin verbindt met het Deûlekanaal, en die bedoeld is als een landschappelijk ankerpunt, wordt dan weer geflankeerd door een gemengde heesterbeplanting als “natuurlijke” begeleiding. Het lijken details, maar het zijn precies die details die het verschil maken.

In zekere zin zou men kunnen zeggen dat hier een nieuw, meer dynamisch en participatief model van ruimtelijke planning is uitgeprobeerd. Een model dat niet langer uitgaat van een puur functionalistische opvatting over de bestemming van een bepaald gebied, maar dat ook kijkt naar de maatschappelijke verwachtingen ten aanzien van dat gebied. Een model waarbij de planner niet alleen moet plannen en de ontwerper moet ontwerpen, maar waarbij ze veel meer dan nu reke-

112

**Yves Hubert (links)
- Jacques Simon
(midden) - Jean-Noël
Capart (rechts)**

ning houden met de mensen die het gebied bewonen en gebruiken, met maatschappelijke voorkeuren en sociale praktijken, om die vanuit een ruimtelijke benadering te vertalen.

Het Park van de Deûle gaat overigens niet alleen over landschaps- en natuurherstel en –opbouw. De initiatiefnemers hadden en hebben ook een belangrijke sociale of maatschappelijke agenda: de leefkwaliteit voor de lokale bewoners verbeteren, de inwoners van de Rijselse metropool een aantrekkelijke omgeving in de onmiddellijke nabijheid bezorgen en de landbouwers een economische toekomst garanderen.

Exemplarisch is tenslotte de geïntegreerde, grensoverschrijdende en gebiedsdekkende aanpak die zelfs structureel verankerd werd met de oprichting van de *Espace naturel Lille Métropole*. Dat is een *syndicat mixte*, een soort intercommunale, waarbij alle gemeenten zijn aangesloten en

die verantwoordelijk is voor de uitvoering van het groene bestemmingsplan en het beheer van het hele gebied. Dit had het grote voordeel dat op bovenlokaal vlak kon gepland en gewerkt worden en concurrentie tussen de gemeenten over projecten en investeringen werd vermeden. Bovendien vormde het een hefboom om de nodige financiële middelen samen te brengen. Er is tot nu toe 25 miljoen euro geïnvesteerd in het Park van de Deûle en ruim 4 miljoen in het *Parc Mosaïc*. Dat lijkt heel veel, maar het komt neer op ongeveer 6 € per vierkante meter over een periode van tien jaar. Ongeveer een kwart daarvan werd betaald door de gemeenten, de rest is afkomstig van regionale, nationale en Europese subsidies. De *Espace Naturel Lille Métropole*, die naast het Park van de Deûle nog enkele andere locaties runt (zoals het staatsbos van Phalempin, Val de Marque, *Espace Naturel des Périsieux* en *les Prés du Hem*), beschikt bovendien over een jaarbudget van 10 miljoen euro en stelt een honderdtal mensen tewerk.

“Een dergelijk project zou nooit mogelijk zijn geweest zonder een sterke politieke wil,” beseft directeur Pierre Dhénin. “Indien Pierre Mauroy (voormalig eerste minister, voormalig burgemeester van Rijsel en voormalig voorzitter van *Lille métropole communauté urbaine*, PG) niet met zijn volle gewicht achter het project was gaan staan, dan was het nooit gerealiseerd. Saint-Just heeft ooit geschreven dat ‘les volontés faibles se traduisent par des discours, les volontés fortes par des actes’. Wij hadden het geluk een ‘volonté forte’ achter ons te hebben.”

113

De Raad van Europa heeft in 2009 haar eerste “Grote Prijs voor het Landschap” toegekend aan het Park van de Deûle ten zuiden van Rijsel. In 2006 werd het Park van de Deûle al bekroond met de Franse *Grand Prix National du Paysage*.

Info

www.lillemetropole.fr

RÉSUMÉ

Parc de la Deûle: l'axe vert de Lille

Le parc de la Deûle n'est pas un parc au sens habituel du terme, ni une réserve naturelle, mais plutôt une sorte de « paysage régional ». Il s'étend sur plus de 25 km le long du canal de la Deûle et englobe dix communes. Il couvre aujourd'hui

plus de 400 ha mais devrait, à terme, en occuper environ 4.000. L'idée de développer un axe vert autour du canal de la Deûle, qui relierait Lille à l'ancien bassin minier des alentours de Lens, remonte aux années soixante-dix. Des projets furent alors élaborés, qui visaient à protéger les importantes réserves d'eau potable de cette région et,

en même temps, à y aménager un grand parc de loisirs. Dans les années quatre-vingt-dix, on ressortit ces études. L'état des réserves d'eau potable s'était à ce point dégradé qu'il fallait bien intervenir. De plus, un certain nombre d'anciens terrains industriels et de décharges devaient être décontaminés d'urgence. Une étude avait montré, en outre, que l'insuffisance en espaces verts et en possibilités en matière de loisirs hypothéquait lourdement l'image de la métropole lilloise et constituait un handicap pour le développement économique de la région. C'est pourquoi, au début des années quatre-vingt-dix, à l'initiative de Pierre Mauroy, alors maire de Lille, la communauté urbaine de Lille Métropole lança un projet ambitieux : « Objectif Métropole verte ». L'intention était de développer les espaces verts des alentours de Lille de 1.200 à 10.000 ha, sur une période de quinze à vingt ans. Il fut décidé de créer un réseau vert postindustriel, périurbain, qui assurerait le lien entre la ville et la campagne. Les besoins des citadins en matière de loisirs seraient pris en considération et ils pourraient même servir de levier pour l'aménagement du paysage et l'essor de la nature. En même temps, ils seraient utilisés pour donner des impulsions nouvelles à l'agriculture. Le parc de la Deûle devait être le fleuron de ce projet. Pour cela, on organisa un concours international qui fut remporté par une équipe

composée de l'architecte paysagiste français bien connu, Jacques Simon, et des Belges Jean-Noël Capart et Yves Hubert de JNC International à Bruxelles. Les architectes proposèrent un concept et une méthode de travail pour sa réalisation, basée sur trois lignes de force ou thèmes : « la nature retrouvée », « la nature domestiquée » et « la nature rêvée ». « La nature retrouvée » renvoie à tout un programme de régénération de la nature et du paysage. Quelques centaines d'hectares ont d'ores et déjà été réaménagés et seront suivies par d'autres centaines dans les années futures. Ce qui est étonnant, c'est que cela se remarque à peine, que cela semble avoir toujours eu cet aspect. « La nature domestiquée » concerne les paysages agricoles qui font partie intégrante du parc. Dès le début, il fut décidé que les terres cultivées existantes seraient préservées dans toute la mesure du possible. Il est fait appel aux cultivateurs pour l'entretien des sentiers de promenade, des bas-côtés et des petits éléments du paysage. Ils sont encouragés à travailler en respectant davantage l'environnement et à expérimenter de nouvelles cultures. Certains paysans ont aussi un rôle actif par rapport au voisinage avec la ville et à la présence de promeneurs et de touristes : ils vendent des produits de la ferme, organisent des visites ou proposent des gîtes. La troisième ligne de force est « la nature rêvée ». Elle est concrétisée

dans le jardin Mosaïc, un nouvel espace réalisé sur l'emprise de ce qui fut le parc d'un château à Houplin-Ancoisne. Il se compose de deux grandes parties: d'une part un bois d'apparence naturelle, dédié à la promenade, et les restes d'un bois de peupliers, d'autre part un parc de promenade et de détente plus conventionnel, incluant plusieurs jardins à thème. Ce sont surtout ces jardins à thème qui font l'originalité de ce parc. Leur fonction est d'évoquer l'héritage culturel des nombreux migrants qui se sont fixés à Lille au cours des siècles.

Mosaïc devait être un parc où nature et culture se rencontrent, qui respecte l'histoire des lieux et où tous les habitants du Grand Lille puissent retrouver quelque chose d'eux-mêmes. C'est un genre de parc à thème où l'on raconte une histoire aux visiteurs, et dans lequel ils sont emmenés pour une randonnée de découverte. Le choix a été fait d'une série de jardins racontant l'histoire des nombreuses cultures qui se sont installées à Lille au cours des ans et ont fait de la ville ce qu'elle est aujourd'hui. Le parc a été conçu également par Jacques Simon et JNC International, et il est géré par l'Espace naturel Lille Métropole. Un concours international fut organisé pour les projets des différents jardins à thème. En effet, il ne s'agissait pas de concevoir un jardin typiquement « belge » ou « italien », mais un jardin qui, d'une manière ou d'une autre, exprimerait

les caractéristiques essentielles des différentes cultures. Les communautés de migrants furent - et sont toujours - aussi étroitement impliquées que possible dans les activités. Les jardins devaient devenir des lieux de rencontre. C'est pour cette raison que, pratiquement chaque week-end, ont lieu des représentations musicales et théâtrales, des expositions, des animations culinaires etc. En dépit du fait qu'il faille acquitter un droit d'entrée, Mosaïc, avec 65.000 visiteurs payants annuels, est un grand succès.

À l'entrée du parc stationne un vieux wagon de chemin de fer, comme une invitation au voyage, mais en même temps aussi, comme souvenir des trains qui amenèrent un jour les migrants ici.

Un élément remarquable est qu'à chaque jardin a été attribuée une « mascotte » sous forme d'un animal de compagnie typique, d'une façon ou de l'autre, des pays concernés et qui, parfois, est arrivé dans le sillage de ces migrants. Pour la Belgique par exemple il s'agit de lapins, pour la Pologne, ce sont des oies, pour l'Asie du Sud-Est des cochons vietnamiens et des poules Brahma, pour le Maghreb des chèvres, pour l'Italie des pigeons, etc. Il s'agit le plus souvent de races rares dont certaines sont menacées d'extinction. En plus, ces animaux constituent un pôle d'attraction supplémentaire pour les enfants.

Pour plusieurs raisons, le parc de la Deûle peut servir de modèle pour une nouvelle optique dans l'approche de l'aménagement du paysage, du développement de la nature et de la politique de l'espace dans une zone suburbaine, postindustrielle.

Ce n'est pas du tout un cadre idyllique aux paysages riants et aux perspectives splendides, etc. Au contraire même, c'est un territoire typiquement périurbain, une sorte de zone intermédiaire, pas vraiment urbaine, mais pas rurale non plus. Un paysage éclaté aux villages disséminés, aux dizaines de terrains industriels et de décharges abandonnés avec, ça et là, des pièces et des morceaux de terrains vagues et de terres agricoles, deux ou trois bois perdus et quelques ruisseaux. Avec pour tout élément de liaison, le canal de la Deûle.

On peut qualifier de tour de force le fait que les concepteurs et leurs donneurs d'ordre aient réussi en quelques années à doter cette région d'une identité et d'une cohérence incontestables au plan du paysage; à avoir éliminé les pollutions industrielles et, dans cette contrée, à avoir œuvré à la régénération de la nature et à la réalisation d'un cadre naturel nouveau; à avoir créé ici un espace vert de détente pour la métropole lilloise; à avoir rendu ce domaine accessible aux promeneurs et aux cyclistes, par des dizaines de kilomètres de sentiers, et relié les communes entre elles et avec le canal. Beaucoup de choses restent à

faire. C'est ainsi que les potentialités récréatives du canal peuvent certainement être mieux exploitées.

Et l'accessibilité du domaine à partir de la ville n'est pas encore optimale, elle non plus. Mais que cela soit maintenant perçu comme un problème prouve en fait le succès du projet tout entier.

La manière dont tout cela s'est déroulé, en tenant compte autant que possible de l'utilisation existante du sol et en exploitant au maximum les potentiels paysagers et naturels déjà présents, est également assez unique. On n'a pas créé ici des paysages spectaculaires mais pratiqué de l'« acupuncture paysagère ». La manière dont le secteur naturel – agricole - et ludique fut impliqué dans le projet est, de plus, exemplaire. Depuis le début, on n'a pas seulement défini une démarche participative approfondie, mais, sur le terrain aussi, on s'est efforcé de concilier autant que possible les points de vue divergents et les revendications territoriales en concurrence. Il fut décidé de partir du rôle social visé et des caractéristiques les plus pertinentes sur le terrain d'une zone donnée. Il n'est pas de terres cultivées qui aient été sacrifiées au nom de la nature et les parcelles agricoles font partie intégrante du réseau récréatif de cheminements piétonniers et cyclables. Inversement, la nature n'est pas confinée dans des réserves mais surgit partout dans les mailles du réseau. Par exemple, on ne rencontre nulle

part de signaux d'interdiction ou de clôtures destinés à empêcher l'accès à un milieu naturel vulnérable.

Mais en ces endroits, les sentiers piétonniers sont ainsi aménagés ou bien la limite de plantation est telle que l'accès est à peu près impossible. D'une certaine manière, on pourrait dire qu'un modèle nouveau d'aménagement de l'espace est ici mis à l'essai, plus dynamique et participatif. Un modèle dans lequel le planificateur ne doit pas se contenter de planifier et le concepteur de concevoir, mais dans lequel ils prennent en compte, beaucoup plus que maintenant, les gens qui habitent et utilisent l'espace.

Le parc de la Deûle ne s'intéresse d'ailleurs pas seulement à la remise en état et à l'aménagement du paysage et du milieu naturel. Les initiateurs souhaitent aussi améliorer la qualité de vie de la population locale, doter celle de la métropole lilloise d'un cadre attrayant et garantir aux agriculteurs un avenir économique.

Finalement, l'approche intégrée, transfrontalière et soucieuse du territoire qui fut ancrée dans la fondation de l'Espace naturel Lille Métropole, est exemplaire. C'est un syndicat mixte dans lequel toutes les communes sont adhérentes, qui est responsable de l'exécution

du plan d'occupation des sols en milieu rural et de la gestion de toute la zone. Ceci avait le gros avantage de permettre de planifier, de travailler à un plan supérieur au plan local et d'éviter la concurrence entre les communes sur les projets et les investissements. À ce jour, 25 millions d'euros ont été investis dans le parc de la Deûle et plus de 4 millions dans le parc Mosaïc. Environ un quart de ces sommes fut financé par les communes, le reste provenant de subventions régionales, nationales et européennes. L'Espace naturel Lille Métropole qui, à côté du parc de la Deûle, administre quelques autres sites (comme la forêt domaniale de Phalempin, le Val de Marque, l'Espace naturel des Périsaux et les Prés du Hem) dispose par ailleurs d'un budget annuel de 10 millions d'euros et emploie une centaine de personnes.

117

Le Conseil de l'Europe a décerné en 2009 son premier « Grand Prix du paysage » au parc de la Deûle, au sud de Lille. En 2006, le parc de la Deûle avait déjà été couronné en France du Grand Prix national du paysage.

Info
www.lillemetropole.fr

*(Traduit du néerlandais par
Marcel Harmignies)*

Charles Gadenne,
Autoportrait, 2001,
fusain, LAAC de
Dunkerque,
donation
en cours.